

УДК 904 : 911.37 : 726.84 (477.83)“08/12”

ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛІСНЕСЬКОГО АРХЕОЛОГІЧНОГО КОМПЛЕКСУ У 2007 р.

М. А. Филипчук

Львівський національний університет імені Івана Франка
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net

В публікації подано результати рекультивацийних та рятівних робіт протягом 2007 р. на території Пліснеського археологічного комплексу слов'яно-руського часу. Охарактеризовано залишки 23 асинхронних об'єктів різного призначення: п'яти оборонних, чотирьох житлових, семи господарсько-виробничих, шести культових споруд та однієї невизначеної функції. Проаналізовано рухомий матеріал і продатовано кожний об'єкт.

Ключові слова: Пліснесько, курганний могильник, “Замчисько”, “Високе городиско”, “Оленин Парк”, ґрунтові кремаційні поховання, наземні житла, заглиблені житла, оборонні споруди, культові споруди, керамічний посуд, горщик.

В липні–серпні 2007 р. експедиція Інституту археології Львівського національного університету імені Івана Франка провела рятівні дослідження на території Пліснеського археологічного комплексу, до якого входять городища IX–X та XI–XIII ст., курганний і ґрунтові могильники, культові місця. Цей комплекс відомий в науковій літературі як літописне Пліснесько. Пам'ятка знаходиться поблизу с. Підгірці Бродівського р-ну Львівської обл. Зараз територія комплексу зазнає інтенсивних техногенних і антропогенних змін – окремі ділянки пам'ятки, що розташовуються на схилах, руйнуються зсувами і новоутвореними ярами, на рівнинних місцях плато, тобто на дитинці і так званому середмісті (ур. “Замчисько”, “Високе городиско”, “Оленин Парк”), місцеві жителі продовжують вибирати культурний шар. Крім того, на укріпленій території городища та в межах курганного могильника інтенсивно працюють “чорні археологи”. У зв'язку з цим потреба дослідження літописного Пліснеська є надзвичайно актуальною.

У 2007 р. роботи проводилися в урочищах “Оленин Парк” (розкопи I, VI), “Замчисько” (розкоп II), “Високе городиско” (розкоп III) та “Погреби” (розкоп IV)*. Основна мета експедиції полягала у тому, щоби шляхом рятівних та фундаментальних польових досліджень продовжити подальше вивчення оборонних, житлово-господарських і культових об'єктів, що належать до різних періодів функціонування комплексу і водночас провести рекультивацію поруйнованих природними та антропогенними чинниками ділянок: на місці розкопу К. Гада-

© Филипчук М., 2009

*В нумерації відсутній розкоп V, який планувалося закласти в межах монастирського подвір'я (територія слов'янського Пліснеська), на місці зсуву ґрунтових порід, спричинених антропогенними та природними чинниками. Однак, враховуючи специфіку розташування майбутнього розкопу та наукову проблематику Н. М. Білас (пізньосередньовічні монастирі Заходу України) рятівні археологічні роботи в цьому місці проводила згадана дослідниця.

чека в ур. “Оленин Парк” (1905–1907 рр.) – Р. I; розкопу I. Старчука в ур. “Оленин Парк” (1948 р.) – Р. VI; ям скарбощукачів на дитинці – Р. II та шанця другої світової війни в ур. “Погреби” – Р. IV (рис. 1). Крім того, в руслі фундаментальних досліджень розпочато вивчення 4-ї лінії захисту в ур. “Високе городиско” – Р. III.

Польові пошукові роботи проводилися шляхом закладання траншей та незначних прирізок до них, що в кінцевому результаті складало розкопи. Фіксація відкритих залишків об’єктів та рухомого матеріалу здійснювалася за допомогою описового та креслярського методів. При цьому проводилася фото-, відеозйомка та аудіозапис. Культурний шар та залишки об’єктів виявлялися та фіксувалися за допомогою планіграфічних і мікростратиграфічних спостережень. Дослідження проводились до лесової підоснови, тобто, до так званого “материка”. Відразу ж зазначимо, що у зв’язку з техногенною катастрофою, що сталася 16 липня 2007 р. біля станції Ожидів Львівської залізниці (Плісеський комплекс знаходиться за 12 км від місця аварії), з 17 липня до 1 серпня польові археологічні дослідження були призупинені. Своєю чергою, це не дозволило повністю виконати запланований обсяг рекультивацийних робіт.

Розкоп I закладено в ур. “Оленин Парк”, в тій частині траншеї К. Гадачека, де вона переходить в його ж розкоп, розмірами 8?10 м (див. рис. 1, 2). Ширина траншеї 1905–1907 рр. сягала 2 м. Вона була спрямована в південно-східному напрямку, від центру площадки городища до її краю, обнесеного невеликим земляним насипом. За столітній проміжок часу стінки незаконсервованого розкопу та траншеї суттєво осунулися, а в окремих місцях поросли буком. На поверхні оголених викидів зустрічалася велика кількість керамічного посуду, остеологічного матеріалу (рис. 30) та каміння. Посуд представлений уламками і фрагментами кухонних кружальних горщиків та великої корчаги (рис. 9). Передусім – це фрагменти верхніх частин горщиків, тулубів, придонних частин та денць. За формою, текстурою керамічного тіста та технологією виготовлення його можна розділити на дві групи.

До першої, чисельно переважаючої, відносяться уламки і фрагменти горщиків, найбільше розширення тулуба яких припадає на $\frac{3}{4}$ загальної висоти. Вінця косо зрізані і валикоподібні, з рівчиком з внутрішньої сторони. Вертикальна коротка шийка характеризується контрастним переходом як до нижньої губи вінець, так і до чітко окреслених, випуклих плічок. Тулуби розлогі. На денцях простежуються сліди дощатих підставок та, інколи, гончарних знаків. Товщина боковин сягає 0,4–0,8 см. Загалом, вироби виготовлені з легкосуглинкового керамічного тіста, іноді з домішками дрібно- та середньозернистого піску (рис. 10). Їм притаманний редукований спосіб випалу, який, поза всякими сумнівами, проходив у гончарних печах. За наведеними ознаками цю групу керамічного посуду треба віднести до середини XII–середини XIII ст. Цим же часом слід датувати і корчагу висотою 45 см. Діаметр її горла сягає 13 см, а висота – 7 см. Максимальне розширення посудини припадає на $\frac{4}{5}$ загальної висоти. На вертикальних вінцях є валикоподібний пружок. Дно корчаги рівно зрізане, діаметром 16 см.

Товщина боковин сягає 0,7–1,2 см. Текстура керамічного тіста суглинкова, без будь-яких мінеральних домішок. Випал однотонний, блідо-цеглястого кольору.

Другу групу становлять уламки і фрагменти ліпних та ранньокружальних кухонних горщиків, серед яких домінують боковини. Їм притаманний пічний та слабо редукований випал (рис. 11, 1). Керамічне тісто легкосуглинкове, із значним вмістом велико- та середньозернистого піску. В зломах боковин окремих посудин товщиною 0,6–1,0 см простежуються сліди редуції. Наведені ознаки дають підстави віднести цей матеріал до райковецької культури (IX–X ст.). Подібні керамічні вироби походять з добре стратифікованих комплексів Плісеська, Стільська, Буківни [8. С. 80–104; 10. С. 279–286; 11. С. 36–40; 14. С. 110–131; 17. С. 68–135].

Розкоп I, площею 24 м², охоплював центральну частину траншеї К. Гадачека. Його параметри (8?3 м) та орієнтація були зумовлені реальним станом справ у цій частині городища та завданнями рекультивациі (рис. 3). Крім того, саме в цьому місці “чорні археологи” викопали декілька аморфних ям на площі близько 20 м². Головна мета рятивних робіт в цьому місці полягала у вивченні характеру і потужності культурного шару та відновленні ділянки до первісного вигляду. Товщина перевідкладеного культурного шару, що сформувався тут в результаті зсуву викиду, тобто в межах траншеї К. Гадачека (кв. Б1–Б4), сягала 0,20–0,35 см. Вона представлена перемішаними (чорними та сірими) гумусованими ґрунтами, значною кількістю уламків і фрагментів керамічного посуду першої та другої груп. Встановлено, що під час розкопок К. Гадачек досяг лесової (“материкової”) підоснови.

Докорінно відмінною ситуація була в кв. А1–А4, тобто в межах так званої прирізки (південна частина розкопу). Тут культурний шар представлений двома горизонтами: верхнім (товщиною 0,35–0,40 м) та нижнім (товщиною 0,20–0,25 м). У верхньому, під прошарком лісової підстилки, повністю домінували чорні гумусовані суглинки, в яких траплялися уламки керамічного посуду першої групи та поодинокі каміння незначних розмірів (0,05?0,07?0,10 м). Саме в нижній його частині, на межі з наступним горизонтом (кв. А1–А3), виявлено залишки чотирьох овалоподібних заглиблень (швидше за все рівчиків від плах). Їхня максимальна глибина сягала 0,20–0,25 м (див. рис. 3). В заповненні зустрічалося дрібне вугілля. Попарне розташування описаних заглиблень, практично однакові глибини відносно рівня тогочасної поверхні та характер заповнення дають підстави попередньо вважати їх залишками **об’єкта № 1**. Стратиграфічні дані та керамічний матеріал, віднайдений в нижній частині горизонту, дозволяють віднести його до XII–XIII ст.

Об’єкт № 2 виявлено у кв. А4 на глибині 0,3–0,4 м від рівня сучасної поверхні. Його залишки представлені кам’яною кладкою в нижньому горизонті, тобто в шарі темно-сірих гумусованих суглинків. Основа кладки сформована з плиткоподібного каміння середніх (0,10?0,15?0,20 м) та великих (0,20?0,30?0,40 м) розмірів. Цілком вірогідно, що вона була виявлена і К. Гадачеком у кв. Б4, оскільки у викиді з південної сторони траншеї 1905–1907 рр. була велика кількість масивних кам’яних плит. В межах кам’яної кладки, а саме

між камінням та в шарі темно-сірих гумусованих ґрунтів, віднайдено поодинокі уламки керамічних кухонних горщиків, віднесених нами до другої групи, тобто до IX–X ст. Стратиграфічні спостереження та виявлений рухомий матеріал дозволяють датувати об'єкт № 2 слов'янського (IX–X ст.) часом.

В темно-сірих гумусованих суглинках (кв. А1–А2) на глибині 0,5–0,6 м від рівня сучасної поверхні виявлено залишки об'єкта № 3. Він представлений шаром чорних гумусованих суглинків, насичених глиняною вимазкою та вугіллям, що залягав над опідзоленими суглинками (див. рис. 3). В заповненні об'єкта віднайдено декілька дрібних уламків боковин ранньокружального керамічного горщика. Текстура керамічного тіста суглинкова, з домішками грубозернистого піску, жорстви іноді й шамоту. Товщина боковин сягає 0,6–1,0 см. Їм притаманний пічний випал без слідів редування. Наведені ознаки дають підстави попередньо віднести цей матеріал до райковецької культури (IX ст.). Подібний посуд віднайдено в добре стратифікованих комплексах, аналогічних до пам'яток українського Прикарпаття [8. С. 80–104; 10. С. 279–286; 11. С. 36–40; 14. С. 110–131; 17. С. 68–135]. За стратиграфічними спостереженнями та рухомим матеріалом об'єкт № 3 можна віднести до IX ст. Отже, внаслідок проведених робіт у розкопі I виявлено залишки трьох об'єктів – одного давньоруського та двох слов'янського часу.

Розкоп II закладено в ур. “Замчисько”, тобто на території дитинця, а саме, за 1 м на північ від західного краю “Бульдозерної траншеї” 1983 р., прокладеної під керівництвом І. К. Свешнікова та за участю Б. Г. Возницького (рис. 1, 2) на місці ям скарбощукачів. Виходячи із розташування ям “чорних” археологів розкоп має Г-подібну форму площею 32 м² і орієнтований за сторонами світу (рис. 4).

Верхня частина культурного шару (до глибини 0,3 м) виявилася неодноразово перевідкладеною, оскільки до 1965 р. територія городища постійно розорювалася. Зараз вона представлена чорними гумусованими суглинками, насиченими уламками кружальної кераміки, фрагментами кісток, камінням, вимазкою та вугликами. Подекуди трапляються й артефакти зі заліза (цвяхи, ножики, вістря стріл, поясні пряжки, скоби, уламки обручів тощо), рожевого сланцю, сердоліку, скляної пасти та скла (рис. 12–14).

Непоруйновані культурні нашарування в розкопі виявилися неоднаковими. Відмінність між ними спостерігається як у параметрах, так і в характері залишків споруд та рухомого матеріалу. На різних глибинах щодо рівня сучасної поверхні виявлено рештки дев'яти асинхронних об'єктів: чотирьох наземних будівель, ймовірно жител, та п'яти ям господарського призначення. Варто зазначити, що в багатьох випадках пізніші об'єкти перекривали раніші. У зв'язку з цим, відбір рухомого матеріалу здійснювався як із їхнього заповнення, так і безпосередньо з долівок споруд, черенів опалювальних пристроїв, днищ ям тощо тобто “in situ”.

Об'єкт № 1 – господарська яма № 1 (див. рис. 4). Вона знаходилася в кв. А1–Б1. Її абриси виявлено на глибині 0,5 м від рівня сучасної поверхні. Вони були перекриті чорними гумусованими суглинками, насиченими камінням, дріб-

ними фрагментами глиняної вимазки та керамічним матеріалом XII–XIII ст. В плані об'єкт був овальної форми, розмірами 1,53?0,75 (?) м. Його залишки представлені заглибленим котлованом (глибиною до 0,85 м від рівня сучасної поверхні), дещо видовженим по осі південь–північ. Північна частина має пологі стінки, обкладені дрібним камінням, в той час, коли південна – майже прямовисні. Заповнення об'єкта склали чорні гумусовані суглинки, серед яких траплялися уламки керамічних горщиків, глиняна вимазка та дрібне каміння. Керамічні знахідки, віднайдені у заповненні та на дні ями, представлені вінцями, боковинами і денцями кухонних горщиків. Денець, придонних частин та фрагментів тулубів налічується значно менше. В більшості випадків – це вінця. Вони характеризуються косозрізаними, рідше заокругленими, завершеннями верхньої губи. Найбільше розширення тулуба припадає на $\frac{3}{4}$ висоти горщиків. Вироби виготовлені з легкосуглинкового керамічного тіста. Їм притаманний редукований спосіб випалу, що проходив у гончарних печах. На окремих посудинах в межах вінця, шийки і плічок спостерігається рифлений лінійний орнамент. До речі, відмінність між цими фрагментами полягає лише в модифікації вінця. Стратиграфічні дані дозволяють стверджувати, що охарактеризований об'єкт зведений поверх шару опідзолених суглинків. Сказане вище дає підстави віднести його до кінця XI–першої половини XII ст.

Об'єкт № 2 (наземна житлова споруда № 1) виявлений в кв. А1–А3 на глибині 0,35 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 4; 17). Його заповнення (товщиною 0,20–0,25 м) було виражене віднівельованим прошарком чорного гумусованого ґрунту з включеннями вимазки, попелу, вугілля, каміння та фрагментів керамічного посуду. Абриси залишків споруди простежувалися добре: верхня межа зафіксована на глибині 0,35 м, а нижня – 0,55–0,60 м від рівня сучасної поверхні. Рівень тогочасної поверхні та глибина котловану дозволяє віднести цей об'єкт до наземного типу. Північна та південна частини споруди виявились за межами розкопу. Конфігурація та параметри збережених залишків дозволяють встановити розміри північної та частково західної сторін, що відповідно сягали 4 і 3,65 м. Швидше за все, споруда була зрубною, оскільки будь-яких слідів стовпових ямок вздовж стін неглибокого котловану не виявлено. Земляна долівка збереглася у вигляді утрамбованого прошарку чорних гумусованих суглинків, вкритих вугіллям та золою, товщиною до 0,5–1,0 см. У північно-західній частині об'єкта був розташований опалювальний пристрій, залишки якого відкрито в кв. А2. Він представлений кам'яною підосновою прямокутної в плані форми, поверх якої збереглися черинь та розвал нижньої частини купольної печі. Оскільки досліджено лише південно-східний кут цієї печі, то її приблизні розміри не перевищували 1,2 м ширини, 1,4 м довжини та 0,35 м висоти. В заповненні неглибокого котловану споруди віднайдено фрагменти кружального посуду: верхні частини, боковини та денця кухонних горщиків. В більшості випадків – це косозрізані, рідше заокруглені вінця. Найбільше розширення тулуба посудин припадає на $\frac{3}{4}$ їхньої висоти. Вироби виготовлені з легкосуглинкового керамічного тіста. Їм притаманний редукований спосіб випалу. В межах вінця, шийки та плічок окремі посудини прикрашені рифленим лінійним орнаментом.

На долівці та черені печі виявлено незначну кількість уламків кухонних горщиків із манжетоподібним та косозрізаним завершенням верхньої губи вінець, короткою шийкою та контрастним переходом до опуклих плічок. В цілому, для такого посуду характерні приземисті форми. У текстурі керамічного тіста переважає дрібнозернистий пісок. Випал пічний. Сивий колір внутрішніх та зовнішніх стінок може вказувати на недосконалу редукцію. Наведені риси форм, текстури керамічного тіста та окремих елементів технології випалу дають підстави віднести ці артефакти до кінця XI ст. Таке датування підтверджується й стратиграфічними даними. Отже, об'єкт № 2 треба віднести до кінця XI ст.

Східну частину цієї споруди займала яма господарського призначення № 5 (об'єкт № 8). Її абриси виявлено на рівні долівки. Вона мала форму заокругленого прямокутника (розмірами 1,8?2,0 м), конфігурація якого досить добре співвідноситься з окресленням північно-східного кута будівлі (див. рис. 4). З південно-східної сторони стінки ями майже прямовисні, з решту сторін – похилі. Максимальна глибина від рівня сучасної поверхні становить 1,1 м, а відносно долівки об'єкта № 2 – 0,55 м. Заповнення обидвох об'єктів (№№ 2 та 8) – однакові. Аналогічними виявилися також і керамічні знахідки з них. Все це дає підстави висловити думку про те, що наземна споруда № 1 та господарська яма № 5 є синхронними і складають один житлово-господарський комплекс, який припинив своє функціонування в першій половині XI ст.

Об'єкт № 3 (наземна житлова споруда № 2) виявлено в кв. Д1–Е1 на глибині 0,40–0,45 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 4; 17). Його заповнення представлене прошарком чорного гумусованого ґрунту з включеннями вимазки, попелу, вугілля, поодинокого дрібного каміння та фрагментів керамічного посуду. Долівка знаходилася на глибині 0,55–0,60 м від рівня сучасної поверхні. Рівень тогочасної поверхні та глибина котловану дозволяє віднести цей об'єкт до наземного типу. Північна та східна частини споруди в межі розкопу не потрапили. Досліджені стіни неглибокого котловану мали розміри 2,85(?)?1,45(?) м. Швидше за все, будівля була зрубною, оскільки будь-яких слідів стовпових ямок вздовж стін земляного котловану не виявлено. Долівка збереглася у вигляді добре утрамбованого прошарку чорних гумусованих суглинків, вкритих вугіллям та попелом товщиною до 0,5–1,0 см. У північно-західній частині об'єкта знаходився опалювальний пристрій у вигляді залишків нижньої частини купольної печі розмірами 1,0?0,9 м (див. рис. 4). Від неї частково зберігся черинь та слабо виражені сліди стінок. В заповненні котловану віднайдено уламки та фрагменти кухонного керамічного посуду X–XIII, передусім боковини та денця кружальних горщиків. А над долівкою, безпосередньо на ній та на черені печі виявлено фрагменти верхніх частин кружальних горщиків, аналіз яких добре показує зміну основних елементів цього типу посуду (викінчення вінець, висоти шийки, перехід до плічок) при стабільній супісковоїй текстурі керамічного тіста та редукованому випалі. Викінчення вінець еволюціонує від звичайного до модифікованого манжету із рівчиком із внутрішньої сторони. При цьому, шийка відповідно вкорочується, а перехід до плічок набуває більшої крутизни. Максимальне розширення тулуба горщиків переноситься ближче до вінець. На плічках нанесено

лінійний рифлений орнамент у вигляді лінзоподібних в січенні борозенок шириною 0,03 і максимальною глибиною 0,15 см. Подібний посуд використовувався місцевим населенням протягом другої третини XII ст. Страти-графічні спостереження вказують на те, що досліджуваний об'єкт функціонував саме в цей час.

Об'єкт № 4 (наземна споруда № 3) виявлено в кв. В1–Д1 відразу ж під орним шаром на глибині 0,30–0,35 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 4). Його заповнення представлено прошарком чорного гумусованого ґрунту з включеннями вимазки, попелу, вугілля, горілих плах, поодинокого дрібного каміння та фрагментів керамічного посуду. Долівка знаходилася на глибині 0,45–0,50 м від рівня сучасної поверхні. Західна та частково північно-східна частини споруди в межі розкопу не потрапили. Дещо вище від рівня земляної долівки, вздовж виявлених стін котловану та в центрі об'єкта знайдено фрагменти горілих плах шириною до 0,2 м. Плахи, що простягалися вздовж абрисів котловану, швидше за все, є залишками нижніх вінець дерев'яних стін зрубної конструкції, а ті, що виявлені у центрі об'єкта – можливо, слідами даху. За наведеними ознаками наземна споруда сягала 3,05 м ширини та 3,2(?) м довжини. Земляна долівка збереглася у вигляді добре утрамбованого прошарку чорних гумусованих суглинків, вкритих вугіллям та попелом товщиною до 0,5–1,0 см. У південній частині будівлі на рівні долівки знаходився завал каміння середніх розмірів. В заповненні котловану віднайдено боковини та денця кружальних горщиків різночасового кухонного керамічного посуду, пряслиця з рожевого сланцю, цвях. Над долівкою і безпосередньо ній виявлено фрагменти верхніх частин кружальних горщиків, аналізу яких добре ілюструє зміну основних елементів посуду (викінчення вінець, висоти шийки, перехід до плічок) при стабільній суглинковій текстурі керамічного тіста та доброму редукованому випалі. Викінчення вінець еволюціонує від модифікованого манжету із рівчиком з внутрішньої сторони до косо-зрізаних, карнизо- та валикоподібних. Більшість вінець викінчуються валиком та карнизом. Перехід до короткої шийки – різкий, плічка контрастно виділені. Максимальне розширення припадає на $\frac{4}{5}$ висоти горщиків. У текстурі керамічного тіста домінує суглиниста, добре відмулена маса. Випал редукований. Окремі фрагменти посуду прикрашені білою фарбою та ритим хвилястим і лінійним орнаментами. Подібні кухонні горщики масово поширені з середини–другої половини XII ст. Цій даті аж ніяк не суперечить стратиграфія об'єкта – його абрис виділялися відразу ж після орного шару, тобто він є найпізнішим серед подібних до нього в цьому розкопі. Отже, наземну споруду № 3 треба віднести до другої половини (кінця) XII–першої третини XIII ст.

Під долівкою згаданої споруди виявлено залишки неглибокої господарської ями № 2 (**об'єкт № 5**). В плані вона була овальної форми. Збережені розміри сягали 1,85?1,90(?) м, глибина – 1,15 м від рівня сучасної поверхні (0,65 м нижче долівки). З усіх сторін її пологі стінки плавно переходять в опукле дно. Страти-графічні спостереження дають підстави вважати цю яму асинхронною щодо наземної споруди № 3, оскільки, абрис останньої простежувалися лише нижче рівня долівки, а в заповненні виявлено керамічний матеріал, відмінний від знайденого в житлі. Передусім – це фрагменти кружальних кухонних горщиків: вер-

хні та придонні частини, денця і боковини. Верхні частини горщиків здебільшого мають манжетоподібне завершення вінець, високу шийку та плавний перехід до плічок. Текстура керамічного тіста легкосуглинкова, з домішками дрібнозернистого піску. Випал редукований, темно-сірого кольору. На плічках і тулубі спостерігається рифлений лінійний орнамент, з п'яти–шести ліній. Ширина борозенок не перевищує 0,3, а глибина 0,15 см. Максимальне розширення припадає на $\frac{2}{3}$ висоти горщиків. Окрім керамічного матеріалу, в ямі віднайдено уламок точильного бруска, виготовленого з каменю-пісковика. Охарактеризований речовий матеріал та стратиграфічні дані дають підстави віднести господарську яму № 2 (об'єкт № 5) до другої половини XI–початку XII ст.

В кв. В1, за 0,25–0,30 м на південь від наземної споруди № 3, на глибині 0,4 м від рівня сучасної поверхні виявлено абриси **об'єкта № 6** (яма № 3). Досліджена західна частина ями (див. рис. 4) дозволяє висловити думку про те, що вона мала овальну форму (розмірами 0,7?0,8(?) м) та майже прямовисні стінки, вкриті вугіллям і попелом. Заповнення об'єкта представлене чорними гумусованими суглинками з вмістом вугілля та попелу. Тут віднайдено декілька фрагментів кружальних посудин, кістки тварин та вимазку. Верхнім частинам кружальних горщиків притаманні здебільшого валикоподібні та карнизоподібні вінця. Перехід до короткої шийки різкий, плічка контрастно виділені. Максимальне розширення припадає на $\frac{4}{5}$ висоти горщиків. У текстурі керамічного тіста домінує суглинста, добре відмулена маса. Випал редукований. Окремі фрагменти прикрашені білою фарбою та ритим лінійним орнаментом. Охарактеризований посуд треба віднести до середини XII–середини XIII ст.

Яма № 4 (**об'єкт № 7**) знаходилася в кв. В1 (див. рис. 4). Її верхні межі виявлено на глибині 0,55–0,60 м від рівня сучасної поверхні, тобто на рівні шару опідзолених суглинків. Заповнення виражене чорними гумусованими суглинками. В плані яма № 4 була підпрямокутньої форми із заокругленими кутами. Прямовисні стінки контрастно переходили у горизонтальне дно. Абсолютна глибина сягала 0,9 м. У верхній та нижній частинах заповнення виявлено кістки тварин, вугілля, фрагменти глиняної вимазки та керамічний матеріал, представлений кружальними горщиками. Вінця цих посудин здебільшого манжетоподібні. Перехід до шийки – плавний, плічка – слабо виділені. Максимальне розширення припадає на $\frac{2}{3}$ їх загальної висоти. У текстурі керамічного тіста домінує легкосуглинкова маса, з домішками середньозернистого піску. Випал редукований. Подібний посуд притаманний добре стратифікованим комплексам X ст. На функціонування об'єкта у цей час вказують і стратиграфічні спостереження.

Об'єкт № 9 (наземна житлова споруда № 4) виявлено в кв. А3 на глибині 0,30–0,35 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 4). Його заповнення представлене прошарком темно-сірого гумусованого ґрунту з включеннями вимазки, попелу, вугілля та фрагментів керамічного посуду. Долівка знаходилася на глибині 0,45–0,50 м від рівня сучасної поверхні. Рівень тогочасної поверхні та глибина котловану дозволяє віднести цю споруду до наземного типу. Досліджено лише східну частину неглибокого земляного котловану, який частково перекриває залишки об'єкта № 2. Земляна долівка збереглася у вигляді добре утрамбо-

ваного прошарку чорних гумусованих суглинків, вкритих вугіллям та попелом товщиною до 0,5–1,0 см. У північно-східному куті дослідженої частини споруди, на рівні долівки, виявлено розвал протвиня та кістки тварин, а в заповненні котловану віднайдено уламки та фрагменти кухонного керамічного посуду X–XIII ст., передусім, боковини та денця кружальних горщиків. В інших частинах житла на долівці віднайдено фрагменти верхніх частин кружальних горщиків, яким притаманні валикоподібні та карнизоподібні вінця, коротка шийка, опуклі плічка. Максимальне розширення припадає на $\frac{4}{5}$ висоти горщиків. Посудини мають приземистий вигляд. У текстурі керамічного тіста домінує суглинста, добре відмулена маса. Випал редукований. Окремі фрагменти прикрашені білою фарбою та ритим лінійним орнаментом. Подібний посуд масово поширений з середини XII до середини XIII ст. Стратиграфічні дані також вказують на те, що цей об'єкт є чи не найпізнішим в розкопі II.

Отже, відомості отримані під час досліджень в розкопі II, розширюють наші знання про забудову центральної ділянки городища і разом з результатами попередників складуть джерельну базу для вивчення цієї частини Пліснеського археологічного комплексу.

Розкоп III закладено в ур. “Високе городиско” на місці четвертої лінії захисту (вал № 5) поблизу в'їзду на городище, яка не вивчалася жодним фахівцем, хоча й інтерпретувалась науковцями і краєзнавцями як остання лінія захисту давньоруського часу з напільної сторони. Дослідники датували її лише за збереженими параметрами. Головна мета пошукових робіт у цьому місці полягала у визначенні часу та можливих етапів функціонування укріплення. До 1965 р. внутрішній схил валу розорювався, тому, на думку дослідників, його поверхня є тут пологошою, порівняно із зовнішньою експозицією.

Площа розкопу сягала 24,8 м² (12,4?2 м). Нумерація квадратів проходила з півдня на північ, тобто від підніжжя до вершини насипу (рис. 5). Після зняття навіть незначного шару ґрунту стало помітно, що західна і східна стінки розкопу мають різну стратиграфію (див. рис. 5; 18). Приблизно посередині довжини розкопу простежувалася контрастна різниця у заповненні: ближче до в'їзду (східна частина розкопу) залягали перевідкладені лесові та глеєві ґрунти, в той час як з протилежної сторони – чорні та темно-сірі гумусовані нашарування. В процесі дослідження в межах розкопу на різних глибинах вдалося віднайти шість асинхронних об'єктів: три оборонного (**об'єкти №№ 1–3**), один житлового (**об'єкт № 4**) та два культового (**об'єкти №№ 5–6**) призначення.

Об'єкт № 1 (оборонна споруда № 1) виявлено у західній частині розкопу (кв. А5) на глибині 1 м від рівня сучасної поверхні (рис. 19). Він представлений залишками дерев'яних конструкцій у вигляді струхлявілого дерева та рівчиків від нього (див. рис. 5); прошарками чорних гумусованих суглинків; кам'яним завалом, який видається за правильно сформовану кладку (див. рис. 5). Зараз поки що важко судити про параметри та характер цієї оборонної споруди, оскільки відкритою є лише частина східної стінки. На сьогодні її довжина становить близько 7,2 м. У верхньому шарі чорного гумусованого заповнення цього об'єкту (глибина 0,2–0,3 м) віднайдено уламки керамічного матеріалу кінця XII–

середини XIII ст. Це дало опосередковані підстави спочатку вважати час припинення його функціонування в середині XIII ст. Тут варто зауважити, що охарактеризована оборонна споруда стратиграфічно є найпізнішою, тобто її рештки перекривають об'єкти №№ 2–6, які датуються ранішим часом [18. С. 226]. Згодом, ця теза не підтвердилася.

В середньому та нижньому шарах заповнення, в завалі великого каміння віднайдено нечисленні уламки та фрагменти вінець і боковин кружальних кухонних горщиків. Вінця відхилені назовні. Коротка шийка плавно переходить до плічок. Текстура керамічного тіста легкосуглинкова, із домішками дрібно- та середньозернистого піску. Товщина боковин сягає 0,8–1,0 см. Їм притаманний пічний випал і досить добра редукція. Ці знахідки керамічного посуду слід віднести до райковецької культури кінця IX–X ст. Подібний посуд віднайдено в добре стратифікованих комплексах Буківни, Стільська, Плісеська [8. С. 80–104; 10. С. 279–286; 11. С. 36–40; 14. С. 110–131; 17. С. 68–135]. Із вище сказаного, з великою долею вірогідності, можна припустити, що час припинення функціонування **об'єкта № 1** припадає на X, а не на XII–XIII ст., нечисельний матеріал якого потрапив у верхні шари заповнення пізніше, внаслідок природних та антропогенних чинників. Отже, залишки оборонної споруди № 1 треба віднести не до XII–XIII, а до кінця X ст. До речі, цей висновок підтверджується і стратиграфічними даними: **об'єкт № 4** (земляний котлован житла № 1) “перерізає” південні частини **об'єктів № 1** та **№ 2** у кв. А2 (див. рис. 5; 24).

Об'єкт № 2 (оборонна споруда №2) репрезентований залишками руштові кліті, викладеної зі звичайних та обвуглених колод (див. рис. 5; 20–22). Ці кліті були заповнені утрамбованими важкими ґрунтами – лесами і глеєм. Їхня північна сторона проходить паралельно до гребеня збереженого насипу. Рештки конструкцій, представлених каркасом у вигляді струхлявілих і обвуглених колод діаметром 0,15 м (див. рис. 5), знаходились на глибині 1,3–1,7 м від рівня сучасної поверхні. Їх простежено на довжину 3,1 м.

Із західної сторони руштова кліть обмежена колодою довжиною 4,85 і діаметром 0,2 м (див. рис. 5; 23). Тут треба зазначити, що колода виявилася не лише обтесаною, але й обвугленою на відкритому вогні, а вже після цього була використана під час будівництва в конструкції об'єкта № 2. Про це може свідчити факт збереження цілковитої форми колоди у вигляді пустотілої “канави” в добре утрамбованих, перевідкладених лесах та глеях, що складала ґрунтову основу об'єкта № 2.

Надзвичайно важливого значення набувають стратиграфічні та планіграфічні дані, отримані під час досліджень на межі об'єктів № 2 та № 3 у кв. А4–А5 (див. рис. 5; 20; 22): можна констатувати, що ці дві споруди є не лише синхронними, але й виступають як складові частини одного оборонного комплексу. Висловлена теза може бути достатньо аргументована зрубною конструкцією в кв. А5, яка пов'язує об'єкт № 1 з об'єктом № 2. Нижня частина об'єкта № 2 представлена похилою (в напрямку півдня), добре зпланованою поверхнею, яка перекривала лінзоподібні в січенні нашарування об'єкта № 3. Під час досліджень жодних рухомих знахідок, які хоча б опосередковано, засвідчили час будівницт-

ва чи припинення його функціонування не віднайдено. Тому, спираючись на стратиграфічні спостереження, слід визнати його синхронним до об'єкта № 1.

Об'єкт № 3 (наземна прибудова до валу) знаходився в кв. А2–А3 під залишками об'єкта № 2 на глибині 1,5–2,4 м від рівня сучасної поверхні (6,5 м від абсолютного рівня). Він представлений чорними гумусованими суглинками, насиченими вугіллям та попелом. На долівці споруди, що була вкрита вугликами та попелом, а також фрагментами горілих дерев'яних плах з південної та північної сторін виявлено залишки овального вогнища (див. рис. 5; 23). Довжина споруди – 4,0–4,1 м. З північної сторони наземна споруда межує з лінзоподібними в сиченні насипами перевідкладених лесів та опідзолів, які, на наш погляд, репрезентують залишки ранішого, ніж попередні об'єкти, валу. Поряд з цим беззаперечним є факт одночасовості наземної споруди та цих лінзоподібних нашарувань. На добре утрамбованій долівці, спорудженій практично на верхній межі опідзолених суглинків, виявлено декілька фрагментів ранньокружальних та кружальних кухонних горщиків. У двох уламків текстура керамічного тіста складається із суглинкової основи і домішок таких мінералів як жорства, великота середньозернистий пісок, який добре проступає на поверхні боковин. Випал цих виробів проводився, очевидно, в побутових печах, оскільки фрагменти горщиків мають однотонне, блідо-цеглясте, цеглясте та світло-коричневе забарвлення. Формування пустотілої ємкості відбувалося на швидкоротаційному крузі, про що свідчить не лише описана текстура тіста, але й порівняно невелика і рівномірна товщина стінок. Середня і нижня частини горщиків характеризуються овалоподібною формою. На плічках нанесено рифлений лінійний та хвилястий орнамент. Решті фрагментів притаманна дещо інша текстура керамічного тіста. Місце жорстви займає велико- та середньозернистий пісок. У профілюванні верхніх частин горщиків спостерігається плавний перехід від шийки до косозрізаних та ледь помітних манжетоподібних вінець. Ці фрагменти мають цеглястий, поки що однотонний, колір. За наведеними ознаками посуд, а разом з ним і наземну споруду, треба віднести до рубежу IX–X або початку X ст. До речі, подібна конструкція лінії захисту була виявлена нами у 1990 р. в ур. “Побіч” [9. С. 256–278; 10. С. 279–286; 18. С. 222–223. Рис. 2].

Об'єкт № 4 – залишки нижньої частини заглибленого житла – виявлено в підніжжі земляного насипу на глибині 0,4–0,7 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 5; 24–25). Глибина земляного котловану сягає 0,9 м. Довжина східної стіни – 2,95 м. Повністю параметри житла встановити не вдалося, але швидше за все, воно мало форму квадрата. На долівці у двох кутах котловану, на відстані 0,08–0,20 м від стін останнього, простежуються чіткі сліди стовпових ямок (діаметром 0,15 м). Окрім них, виявлено сліди ще 44 ямок від внутрішнього планування. В західній частині споруди знаходилася господарська яма овальної форми діаметром 0,45 м та глибиною 0,22 м, а в північно-східному куті – піч-кам'янка, розмірами 1,0 ? 0,9? 0,4 м. Черинь печі оранжевого кольору і незначної товщини, що може свідчити про нетривалий період її функціонування. Стратиграфічні спостереження дозволяють констатувати, що північна, північно-західна та східна стіни земляного котловану “перерізають” нефункціонуючі об'єкти № 1 та № 2

(див. рис. 5; 24). На долівці житла та в розвалі печі виявлено значну кількість керамічного матеріалу, передусім кухонних горщиків із манжетоподібним і косозрізаним завершенням верхньої губи вінець, високою шийкою та плавним переходом до плічок (рис. 15). В цілому, для такого посуду характерні овалоподібні форми. У текстурі керамічного тіста переважає дрібнозернистий пісок. Випал пічний. Чорний колір внутрішніх та зовнішніх стінок може вказувати на недосконалу редуцію. Наведені риси форм, текстури керамічного тіста та окремих елементів технології випалу дають підстави віднести ці артефакти до першої половини XI ст., оскільки, за формою та параметрами він нагадує типові горщики X, а за технологією виготовлення – тяжіє до XI ст. Таке датування підтверджується стратиграфічними даними. На задній стінці печі знайдено частину горщика (денце і придонну частину) з кістками свині. Все це може свідчити про раптове припинення функціонування цього житла, можливо, внаслідок загибелі від пожежі.

На південь від котловану житла № 1 в кв. А1'–А2', на глибині 0,8–0,9 м від рівня сучасної поверхні відкрито два ґрунтові кремаційні поховання в ямках (**об'єкт № 5 та об'єкт № 6**).

Поховальна яма № 1 (**об'єкт № 5**) в плані мала овальну форму (див. рис. 5). Її максимальний діаметр сягав 0,2, а глибина щодо рівня виявлення (верхньої межі опідзолених суглинків) – 0,09 м. Вона знаходилася в кв. А2' на глибині 0,8 м від рівня сучасної поверхні. Поруч, з південно-західної сторони, лежав камінь-пісковик середніх розмірів та маленький уламок кружальної кераміки, яку за текстурою тіста, способом формування та технологією виготовлення можна віднести до кінця IX–початку X ст. В заповненні ями виявлено кальциновані кістки, грудочки перепаленого ґрунту та вугілля. Незначна частина дрібних кісток була чорного кольору.

Поховальна яма № 2 (**об'єкт № 6**) була округлої форми, діаметром 0,42 і глибиною 0,09 м (див. рис. 5; 26). Вона знаходилася в кв. А1' на глибині 0,9 м від рівня сучасної поверхні. В заповненні ями виявлено кальциновані кістки, грудочки перепаленого ґрунту та вугілля. Максимальні розміри кісток сягали 0,05 м довжини та 0,01 м товщини. Серед них візуально можна простежити залишки черепа. Варто зазначити, що в межах окружності об'єкта, поверх поховання траплялося дрібне поодинокі каміння, проте без будь-яких слідів вогню. Жодних знахідок в цьому похованні не виявлено. Стратиграфічні дані та фрагмент керамічного горщика, виявленого поруч з похованням № 1 дають підстави датувати ці поховання кінцем IX–початком X ст.

Підсумовуючи результати досліджень в розкопі III, можемо констатувати, що вал № 5 функціонував протягом двох етапів – з другої половини IX до початку X ст., після чого на його місці було споруджено нову (як за параметрами, так і за конструкцією) лінію оборони, що припинила своє функціонування в кінці X ст. Про це свідчить житло XI ст., яке “перерізає” вал з конструкціями цього часу. Впродовж першого етапу, на південь від лінії захисту, вірогідно, функціонував кремаційний могильник, північний край якого нам вдалося виявити.

Розкоп IV закладено в ур. “Погреби” на місці одного з поруйнованих курганів великого могильника, розташованого в північній частині археологічного комплексу (див. рис. 1; 6; 27). Ще 100 років тому дослідники налічували тут кілька сотень підкурганних могил різної величини, розташованих трьома групами. Зараз збереглися 143 земляних насипи різної величини, з яких близько 70 мають зовнішні ознаки руйнувань, завданих військовими діями під час другої світової війни та скарбошукачами. Могили представлені куполоподібними насипами, висотою близько 1 м і діаметром від 4 до 10 м. Вони здебільшого віддалені одна від одної на 2 і більше метрів, але є випадки, коли підоснови одних перекривають інші. Уцілілі кургани знаходяться в невеликому лісі і перекривають нефункціонуючу зовнішню лінію захисту X ст. (див. рис. 1)*.

Перші розкопки Пліснеського курганного могильника розпочато ще у 1810 р. [1. С. 136; 20. С. 27–29]. Протягом XIX ст. дослідження мали, переважно, скарбошукацький характер, задля отримання речового матеріалу, що й призвело до втрати цінної інформації. Лише в кінці минулого століття Т. Земеньцький протягом трьох польових сезонів (1881–1883 рр.) розкопав 65 курганів та залишив короткі відомості про проведену роботу [21. С. 58–61; 22. С. 41–50; 23. С. 87–99]. В подальшому пошуки тут проводили К. Гадачек (1905–1907 рр.) [19. № 30. С. 9, № 32. С. 5], Я. Пастернак (1940 р.) [2. С. 140], І. Старчук (1946–1949 рр.) [1. С. 136] та інші фахівці.

Відсутність цілеспрямованих систематичних досліджень, різна методика польових пошукових робіт, фрагментарне введення до наукового обігу отриманих матеріалів, а часто й упереджений підхід в інтерпретаціях породили різні думки щодо приналежності та часу функціонування курганного могильника в Пліснеську. З метою підтвердження часу існування цього курганного комплексу, його приналежності, а також у зв'язку із рекультивацією цієї частини пам'ятки, на місці одного із земляних насипів було закладено розкоп 10?10 м, яким охоплено ділянку кургану, поруйнованого шанцями другої світової війни, а також частини сусідніх насипів. Його орієнтовано за сторонами світу і поділено на чотири сектори (див. рис. 6; 27). Діаметр насипу сягав 10 м, висота – 1 м. З північно-східної та східної сторін навколо насипу простежувалися ледь виражені сліди лінзоподібного в січенні рову шириною 0,6 і глибиною 0,1 м.

Сектор I (див. рис. 6; 7; 28) виявився значною мірою поруйнований залишками шанця другої світової війни (**об'єкт № 1**). В збережених частинах насипу стратиграфічна ситуація була наступною: під лісовою підстилкою (товщиною 0,05–0,07 м) майже рівномірним прошарком (0,2–0,30 м) залягали темно-сірі суглинки. Глибше виявлено перевідкладені лінзоподібні нашарування лесових та опідзолених суглинків. В межах курганного рову стратиграфічні нашарування виявилися іншими: під лісовою підстилкою знаходилися чорні гумусовані та темно-сірі суглинки. В січенні вони мали увігнуту лінзоподібну форму, нижня

*Кургани, які досліджувалися протягом XIX ст. знаходилися південніше збереженої частини могильника. Після розкопок їх не реконструювали, а досліджені ділянки почали використовувати під рільничі угіддя.

межа якої була заглиблена в опідзолені суглинки, а місцями – і в лесову основу. Курган насипано поверх сірих опідзолених суглинків. В північно-західному куті сектора I курганний рів виявився частково перекритим зсувами із сусіднього насипу, а в західному – поруч із залишками об'єкта № 1, в нижній частині насипу, виявлено фрагменти кружальних кухонних горщиків та декілька невеличких кісток тваринного походження. Подібному типу горщиків притаманне манжето-подібне завершення верхньої губи вінець, висока шийка, плавний перехід до плічок та овалоподібні форми. У текстурі керамічного тіста переважає дрібнозернистий пісок. Випал пічний, редукований, сивого та чорного кольорів. Наведені риси форм, текстури керамічного тіста та окремих елементів технології випалу дають підстави віднести ці артефакти до другої половини–кінця XI–початку XII ст.

Залишки шанця представлені прямокутною в плані ямою (розмірами 1,6–2,0?3,0–3,4 м), яка прорізала весь земляний насип у згаданому місці і навіть на 0,15 м заглиблювалася в шар опідзолених суглинків. Під час її спорудження викопаний ґрунт було викинуто на західні схили насипу кургану (див. рис. 7).

Сектор II (південно-західна частина розкопу). В цьому секторі стратиграфічна колонка насипу виявилася практично аналогічною до тієї, яка була в секторі I: під лісовою підстилкою (товщиною 0,05–0,07 м) майже рівномірним прошарком (0,2–0,3 м) поширювалися темно-сірі суглинки. Глибше залягали перевідкладені лінзоподібні нашарування опідзолених та лесових суглинків. В межах курганного рову під лісовою підстилкою знаходилися чорні гумусовані, а нижче – темно-сірі суглинки, які в січенні мали увігнуту лінзоподібну форму. Нижня межа рову, шириною 0,75–0,80 м, заглиблена в опідзолені суглинки, а місцями і в лесову основу. Треба зазначити, що в південній частині сектору він частково перекритий зсувами із сусіднього поховального об'єкта. Основа кургану насипана поверх сірих опідзолених суглинків (див. рис. 6; 7). Жодних знахідок в насипі кургану у цьому секторі не виявлено.

Сектор III (південно-східна частина розкопу). Подібно до характеру земляного насипу попередніх секторів, тут також простежується чергування темно-сірих, опідзолених та лесових ґрунтів. Курганний рів має таке ж заповнення, як і в I та II секторах. Його ширина – 0,75–0,90, а глибина – 0,15–0,20 м. Основа кургану насипана поверх сірих опідзолених суглинків (див. рис. 6; 7; 29).

Сектор IV (північно-східна частина розкопу). Насип кургану у цьому секторі також складався з лінзоподібних в січенні нашарувань опідзолів та лесу. Лише в окремих місцях, ближче до основи насипу, майже на рівні верхньої, природної межі опідзолених ґрунтів, виявлено окремі вуглики, які переходили в дно курганного рову. Курган насипано поверх сірих опідзолених суглинків (див. рис. 6; 7).

В усіх секторах здійснено зачистку рівня тогочасної поверхні, однак будь-яких залишків поховальних ям, вогнищ чи розкиданих решток кремації не виявлено. Такий стан справ дає підстави вважати цей курган символічним насипом, тобто кенотафом. Подібний поховальний обряд, притаманний представникам варязької дружини, побутував для вшанування померлих на чужині воїнів і вка-

зує на скандинавське походження похованих. На думку доктора історії архітектури О. М. Іоанісіяна (м. Санкт-Петербург), який оглянув місце розкопу, характер курганного насипу і, зокрема, параметри ровика мають прямі аналогії до такого типу поховань, віднайдених у Старій Ладозі. На основі наведеного вище, цей курган, як і могильник в цілому, слід віднести до XI–XII ст. Вірогідно, він належав дружині київських князів, що перебувала в літописному Пліснеську.

Розкоп VI закладено в ур. “Оленин Парк” на місці незаконсервованої траншеї, закладеної І. Старчуком 1948 р. (див. рис. 1; 2; 8). Початкова площа розкопу становила 66 м² (11?6 м). Однак, внаслідок аварії на Львівській залізниці поблизу ст. Ожидів, до лесової підоснови вдалося дослідити лише 28 м². Нумерація квадратів проходила з півдня на північ (див. рис. 8). В процесі дослідження в межах розкопу на різних глибинах виявлено чотири асинхронні об’єкти: два оборонного (об’єкти № 1 і № 2) та два культового (об’єкти № 3 і, № 4) призначення.

Об’єкт № 1 (оборонна споруда 1) виявлено у південній частині розкопу (кв. А1–Б1) на глибині 0,07–0,30 м від рівня сучасної поверхні. Він представлений шаром чорних гумусованих суглинків, залишками стовпових ям та завалом каміння, який поширювався у цьому шарі. Зараз поки що важко судити про параметри та характер цієї оборонної споруди, оскільки відкрито лише частину південної та північної стінок. На сьогодні її довжина сягає близько 4,4 м. У верхньому шарі чорного гумусованого заповнення цього об’єкта віднайдено уламки керамічного матеріалу кінця XII–середини XIII ст. Це дало опосередковані підстави вважати час припинення його функціонування в середині XIII ст. Треба зауважити, що охарактеризована оборонна споруда стратиграфічно є найпізнішою, тобто її рештки перекривають об’єкт № 2 ранішого часу.

Об’єкт № 2 (вал з наземною прибудовою) віднайдено в кв. А1–В1 під залишками об’єкта № 1 на глибині 0,60–0,65 м від рівня сучасної поверхні (0,8 м від абсолютного рівня). Вал представлений лінзоподібним в січенні насипом, сформованим з перевідкладених лесових і опідзолених ґрунтів, а також поодинокого каміння, котре часто зустрічається в основі, але не складає будь-яких конструкцій. Його збережена висота сягає 0,6 м, а ширина основи – 2,5 м. З північного боку він органічно поєднується з наземною спорудою № 1, яка представлена темно-сірими гумусованими суглинками, насиченими вугіллям та попелом. Добре утрамбована долівка, що була вкрита вугликами та попелом, а також фрагментами горілих дерев’яних плах з південної та східної сторін окреслювали розміри споруди, збережена довжина якої становить 3 м (див. рис. 8). В північній частині вона поруйнована об’єктом № 3.

На долівці, спорудженій практично на верхній межі опідзолених суглинків, виявлено декілька фрагментів ранньокружальних та кружальних кухонних горщиків, текстура керамічного тіста яких складається з суглинкової основи і домішок таких мінералів як жорства, велико- та середньозернистий пісок, котрий добре проступає на поверхні стінок. Випал виробів проводився, очевидно, в побутових печах, оскільки фрагменти горщиків мають однотонне, блідо-цеглясте, цеглясте та світло-коричневе забарвлення. На окремих фрагментах

нанесено рифлений лінійний та хвилястий орнаменти. Решті фрагментів притаманна дещо інша текстура керамічного тіста. Місце жорстви займає велико- та середньозернистий пісок. У профілюванні верхніх частин горщиків спостерігається плавний перехід від шийки до косозрізаних та ледь помітних манжетоподібних вінець. Ці фрагменти мають цеглястий, поки що однотонний, колір. За наведеними ознаками посуд, а разом з ним і наземну споруду, треба віднести до рубежу IX–X або початку X ст. На наш погляд, вал та наземна споруда були синхронними і склали один комплекс.

Об'єкт № 3 (наземна споруда № 2) виявлено в кв. В1–Г1 на глибині 0,2–0,6 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 8). Він представлений заповненням у вигляді шару чорних гумусованих суглинків з включенням вугілля, дрібного каміння та фрагментів керамічних виробів, долівкою та двома паралельними ровиками, т. зв. “фундаментними ровами” (шириною 0,6 і глибиною 0,3 м), що були заповнені камінням середніх розмірів. Долівку, яка займала простір між ровиками (шириною 2 м), виявлено на глибині 0,2 м від рівня сучасної поверхні. Складається враження, що вона була вимощена плитким каменем та (або) долівковою плиткою, оскільки саме цей матеріал траплявся тут найчастіше. Ще два фрагменти плитки і мідне окуття вітражу віднайдено у верхній частині “фундаментного рову” з південної сторони (кв. В1). Керамічний посуд із заповнення споруди репрезентований фрагментами і уламками кухонних горщиків. Вінця характеризуються косо зрізаним і валикоподібним викінченням верхньої губи, із закраїною з внутрішньої сторони. Коротка, вертикальна шийка контрастно переходить до плічок. Текстура керамічного тіста легкосуглинкова та супіскова. Випал пічний, редукований. Окремі фрагменти прикрашені білою фарбою та ритим лінійним орнаментом у вигляді широких (до 0,3 см) борозенок. За наведеними ознаками подібні кухонні горщики, а разом з ними і наземну споруду, слід віднести до XII–XIII ст. Охарактеризовані залишки деструкції об'єкта та виявлений у ньому рухомий матеріал дають певні підстави віднести його до будівель культового призначення. Ймовірно, це залишки дерев'яної церкви XII–XIII ст.

Об'єкт № 4 (кам'яна кладка) виявлено в кв. Е2–Е3 на глибині 0,2–0,6 м від рівня сучасної поверхні (див. рис. 8). Від нього збереглася кам'яна площадка, викладена з дрібного вапнякового та пісковикового каміння в нижній частині темно-сірих гумусованих суглинків, практично над сірими опідзолами. Вона сягала близько 3 м по осі схід–захід та 1(?) м – південь–північ. Тут слід зауважити, що її поширення на північ продовжується саме в тому напрямку, де в розкопі I (кв. А4) під час рекультиваційних робіт в траншеї К. Гадачека, на тій же глибині виявлено аналогічні залишки. На нашу думку, це рештки одного об'єкта. Зверху охарактеризованої кладки віднайдено уламки кухонних кружальних горщиків, подібних до знахідок з наземної прибудови до валу цього ж розкопу (об'єкт № 2). Текстура керамічного тіста також складається з суглинкової основи та домішок таких мінералів як жорства, велико- та середньозернистий пісок, який добре проступає на поверхні стінок. Випал пічний, цеглястого та світлокоричневого забарвлення. На окремих фрагментах нанесено рифлений лінійний та хвилястий орнаменти. Профілювання верхніх частин характеризується плав-

ним переходом від шийки ледь помітних манжетоподібних вінець. Наведені ознаки та стратиграфічні дані дають підстави віднести ці уламки посуду, а разом з ним і об'єкт, до рубежу IX–X або початку X ст. Аналогічна кладка каміння виявлена нами на центральній частині культовому городищі ранньозалізного та слов'яно-руського часу в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. у 2005 р. [16. С. 117–118. Рис. 4–5]. Крім цього, вона зустрічається й на інших пам'ятках, які у свій час мали подібне призначення. На цій підставі, з великою долею вірогідності, можна припускати, що площадка мала культове призначення. Це опосередковано підтверджується і наявністю на сусідній ділянці городища (ур. “Замчисько”) крематорію та могильника X ст., відкритого нами у 2001 р. [13. С. 328–334].

Незважаючи на те, що рекультиваційні роботи в розкопі VI не вдалося повністю завершити, тут відкрито чотири об'єкти: два оборонного (об'єкт № 1 і об'єкт № 2) та два культового (об'єкт № 3 і об'єкт № 4) призначення слов'яно-руської доби.

Отже, під час рекультиваційних та рятивних робіт на території Пліснеського археологічного комплексу в 2007 р. виявлено залишки 23 асинхронних об'єктів різного призначення, з яких п'ять – оборонні, чотири – житлові; сім – господарсько-виробничі, шість – культові споруди та одна невизначеної функції.

В розкопі I частково досліджено залишки трьох об'єктів: один – давньоруського та два – слов'янського часу. Відомості, отримані в розкопі II, розширюють наші знання про забудову центральної ділянки городища. Тут відкрито шість господарських ям X–XIII ст., а також отримано цінну інформацію про характер чотирьох наземних житлових будівель, в т. ч., й помешкання перехідного типу (об'єкт № 1). Надзвичайно цінними виявилися результати робіт і в розкопі III, де вдалося відкрити рештки шести, на нашу думку, унікальних, як в хронологічному, так і функціональному значенні, об'єктів. Так, вал № 5 функціонував протягом двох етапів: з другої половини IX до початку X ст. та з початку до кінця X ст., коли оборонна лінія припинила своє функціонування. Про це свідчить житло XI ст. (об'єкт № 4), яке перерізає вал з конструкціями цього часу (об'єкти №№ 1–3). Впродовж I етапу на південь від лінії захисту вірогідно функціонував кремаційний могильник, північний край якого нам вдалося виявити (об'єкти № 5–6). Не менш важливими є результати рекультиваційних робіт на могильнику. Досліджений курган, а він швидше за все був кенотафом, як і могильник в цілому, слід віднести до XI–XII ст. Саме на це вказують візуальні спостереження (могильник перекидає нефункціонуючу лінію захисту X ст.), знахідки із поховань, отриманих нашими попередниками (Т. Земенцьким, К. Гадачеком, Я. Пастернаком, І. Старчуком та ін.), конструктивні особливості поховальної споруди, нечисельний рухомий матеріал. Вірогідно, могильник належав скандинавській дружині, що перебувала в той час на службі у київських князів у літописному Пліснеську.

І чи не найбільшою для нас несподіванкою стали результати робіт в розкопі VI. Незважаючи на те, що рекультиваційні роботи не вдалося повністю завершити, проте тут відкрито залишки двох асинхронних споруд оборонного

(об'єкти №№ 1–2), та двох об'єктів (№ 3 і № 4) культового призначення слов'яно-руської доби. Після завершення робіт всі розкопані ділянки було рекультивовано.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багрий Р. С.* Вишня // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья (раннеславянский и древнерусский периоды). – К., 1990. – С. 136–140.
2. *Пастернак Я.* Літописний город Плісеськ і проблема варягів у Галичині // Науковий збірник УВУ. – Мюнхен, 1948 – № V. – С. 140.
3. *Тимоцук Б. А.* Об археологических признаках восточнославянских городищ святилищ // Древние славяне и Киевская Русь. – К., 1989. – С. 74–83.
4. *Русанова И. П., Тимоцук Б. А.* Языческие святилища древних славян. – М., 1993.
5. *Филипчук М. А.* Слов'янський період в історії Плісеська // Тези конф. “Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції”. – Львів, 1993. – С. 22–23.
6. *Филипчук М. А.* Генезис прикарпатських городищ VIII–X ст. з позицій полісної структури суспільства // Тези міжн. конф. “Еволюція розвитку слов'янських градів VIII–XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр”. – Львів, 1994. – С. 9–11.
7. *Филипчук М. А.* Нова знахідка – Плісеський саркофаг // Літопис Червоної Калини. – 1994. – № 10–12. – С. 50–55.
8. *Филипчук М. А.* Слов'янські поселення VIII–X ст. в Українському Прикарпатті: Дис. ... канд. іст. наук. – К., 1996.
9. *Филипчук М. А.* Дослідження Плісеського городища у 1990 р. // Волино-подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 256–278.
10. *Филипчук М. А.* Плісеський археологічний комплекс (Стан і перспективи дослідження) // Волино-подільські археологічні студії. – Львів, 1998. – С. 279–286.
11. *Филипчук М. А.* Проблема хронології та періодизації слов'янських старожитностей Українського Прикарпаття другої половини I тис. н. е. // Середньовічна Європа: погляд з кінця XX ст. – Чернівці, 2000. – С. 36–46.
12. *Филипчук М. А.* Про появу наземних жител ранньосередньовічної доби в українському Прикарпатті // Археологічні студії. – 2000. – №1. – С. 244–261.
13. *Филипчук М. А.* Рятівні археологічні роботи в літописному Плісеську в 2001, 2003 рр. // Археологічні відкриття в Україні. 2002–2003 рр. – К., 2004. – С. 328–334.
14. *Филипчук М. А.* Керамічний посуд з поселень Райковецької культури в українському Прикарпатті // Carpatyka. – Карпатика. – 2005. – Вип. 33. – С. 110–131.
15. *Филипчук М. А., Шуй Н. М.* Могильники Плісеського археологічного комплексу як джерело до вивчення етнокультурних взаємовпливів на мікрорегіональному рівні // Вісник Інституту археології. – 2006. – Вип. 1. – С. 71–85.
16. *Филипчук М. А.* Рятівні археологічні розкопки на городищі в с. Підгородище Перемишлянського р-ну Львівської обл. // Вісник Інституту археології. – 2007. – Вип. 2. – С. 113–136.
17. *Филипчук М. А.* Райковецька культура в українському Прикарпатті: хронологія і періодизація // Вісник Інституту археології. – 2008. – Вип. 3. – С. 68–135.
18. *Филипчук М. А.* Оборонні споруди Плісеська // Стародавній Іскоростень і слов'янські гради. – Коростень, 2008. – С. 226.
19. *Gadaczek K.* Sprawozdania Grona Konserwatorow Galicji Wschodiej. – Lwow, 1905 – № 30. – S. 9; 1907. – № 32. – S. 5.

20. *Kompaniewicz B.* Wiadomości o Podhorcach i klacztore bazylianskim // *Lwowianin.* – 1838. – T. III. – S. 27–29.
21. *Ziemęski T.* Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r. 1881 dokonanej // *ZWAK.* – 1882. – T. VI. – S. 58–61.
22. *Ziemęski T.* Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej do Podhorec w r. 1882 dokonanej // *ZWAK.* – 1883. – T. VII. – S. 41–50.
23. *Ziemęski T.* Sprawozdanie z wycieczki archeologicznej w r. 1883 dokonanej // *ZWAK.* – 1884. – T. VIII. – S. 87–99.

	<i>болото</i>		<i>вал</i>
	<i>джерело, струмок</i>		<i>рів</i>
	<i>канал</i>		<i>западини</i>
	<i>яр</i>		<i>територія селищ</i>
	<i>очерет</i>		<i>GPS- координати</i>
	<i>пасовище</i>		<i>траншеї</i>
	<i>куці</i>		<i>рівень сучасної поверхні</i>
	<i>широколисті ліси</i>		<i>дерн, лісова підстилка</i>
	<i>хвойні ліси</i>		<i>чорні гумусовані суглинки (орний шар)</i>
	<i>сад</i>		<i>чорні гумусовані суглинки</i>
	<i>польові та лісові дороги</i>		<i>темно-сірі гумусовані суглинки</i>
	<i>шосейні дороги</i>		<i>сірі опідзолені суглинки</i>
	<i>житлові та господарські будівлі</i>		<i>світло-сірі суглинки, опідзоли</i>
	<i>культові споруди</i>		<i>верхня межа лесу «материк»</i>
	<i>кладовище</i>		<i>вугілля, зола</i>
	<i>лінії електропередач</i>		<i>глиняна вимазка, кераміка</i>

Умовні позначення.

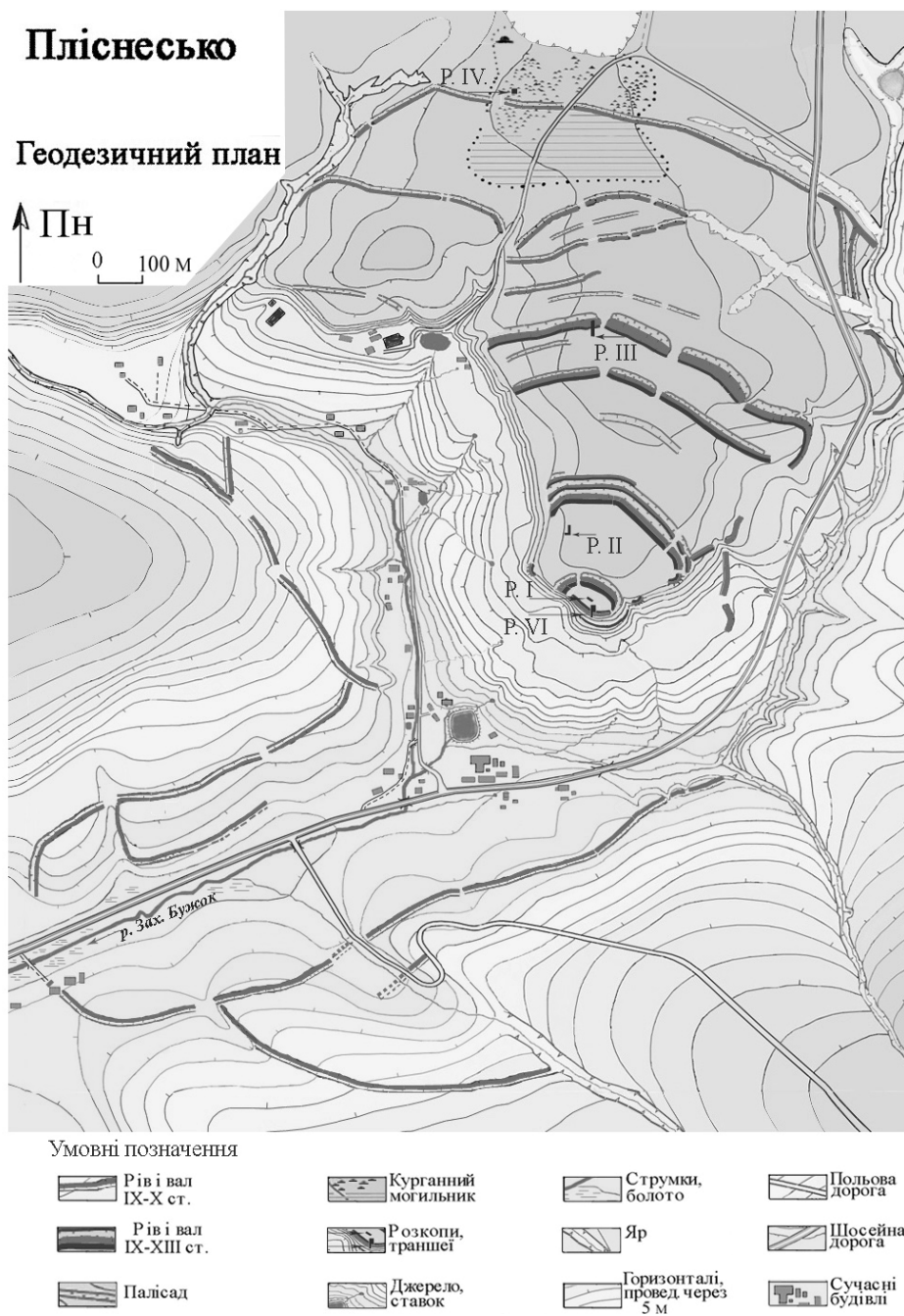
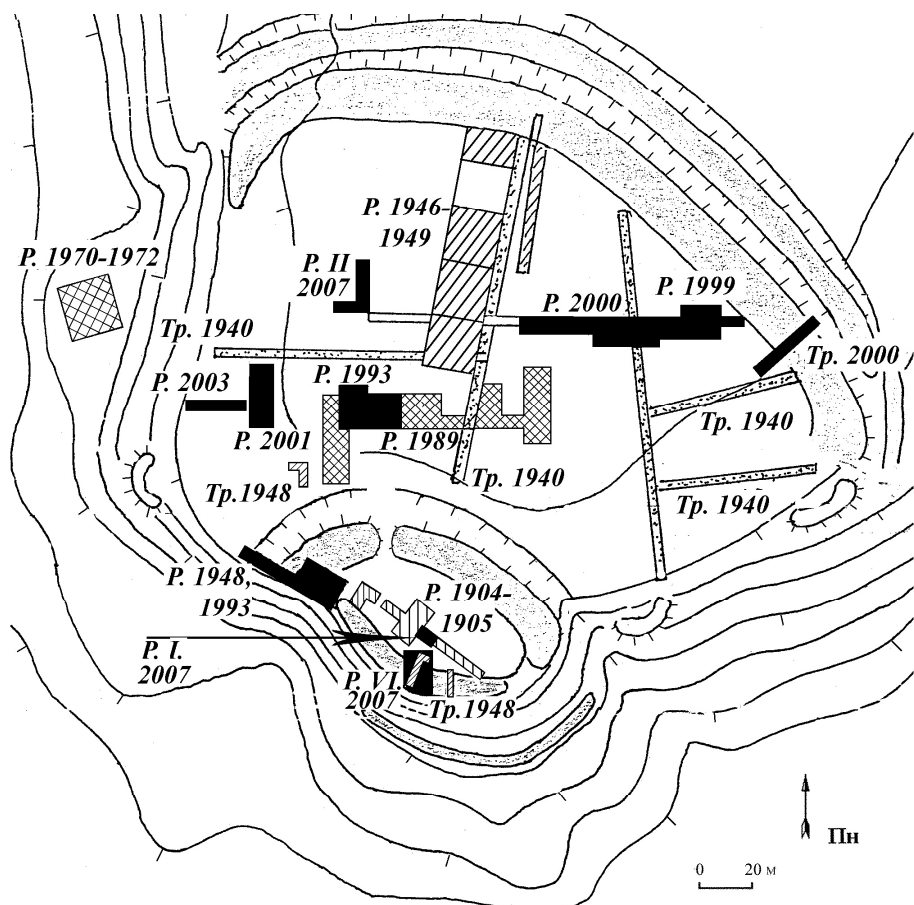

Рис. 1. Топогеодезичний план Пліснеського археологічного комплексу.

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Рис. 2. Місцезнаходження розкопів в урочищах "Замчисько" (дитинець) та "Оленин Парк".

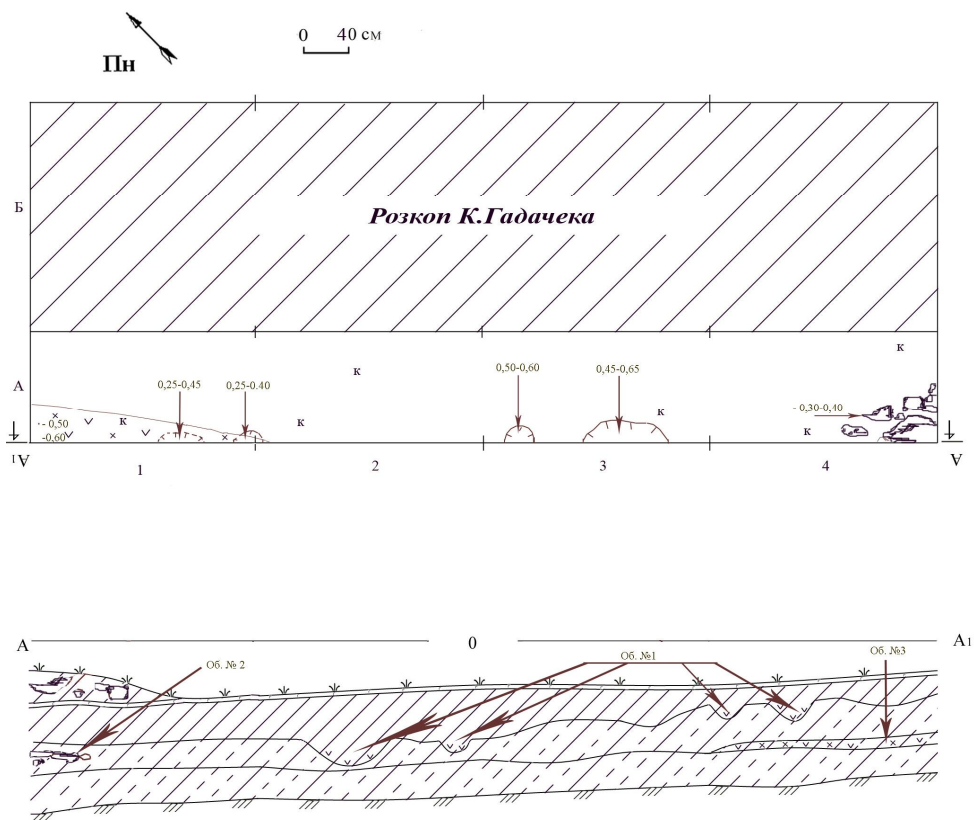

Рис. 3. План і профіль розкопу I (ур. "Оленин Парк").

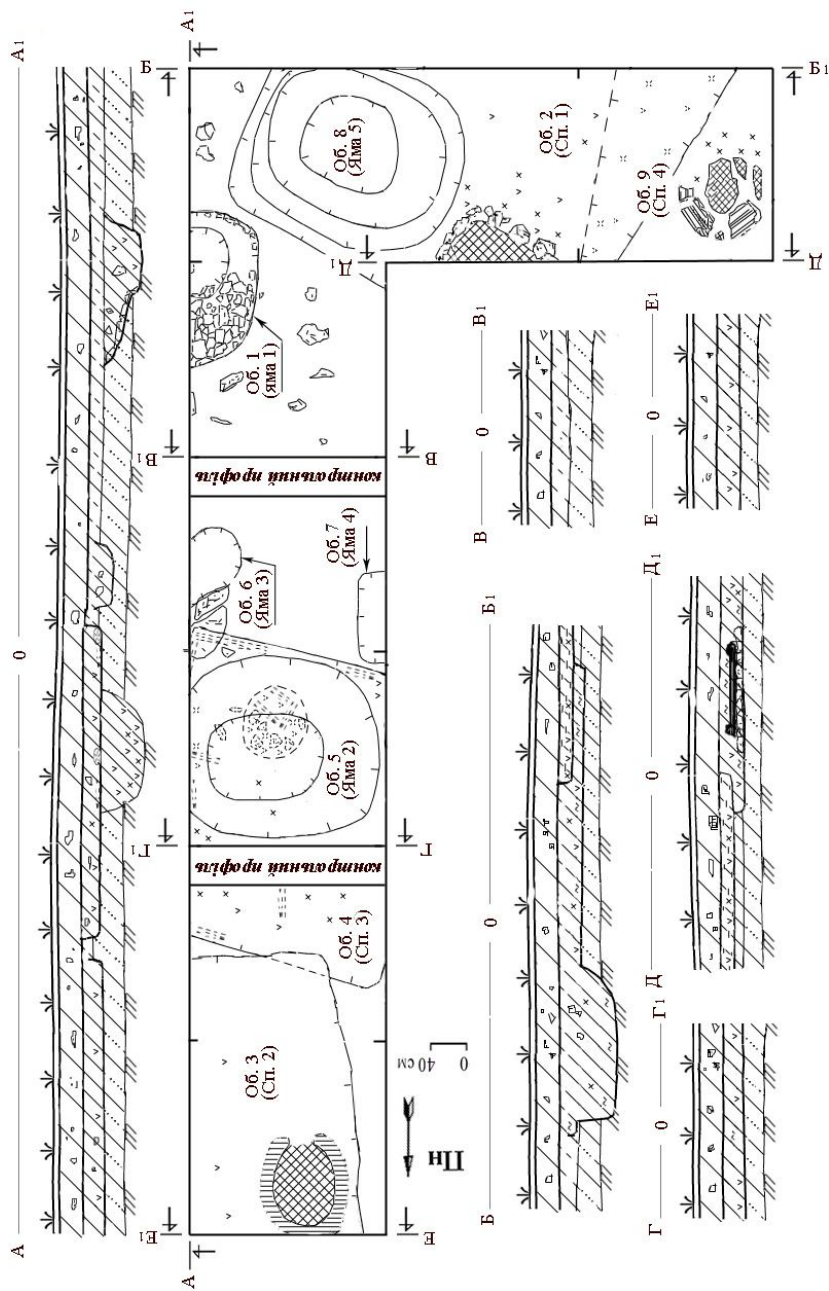

Рис. 4. Розкоп II. Плани і профілі об'єктів.

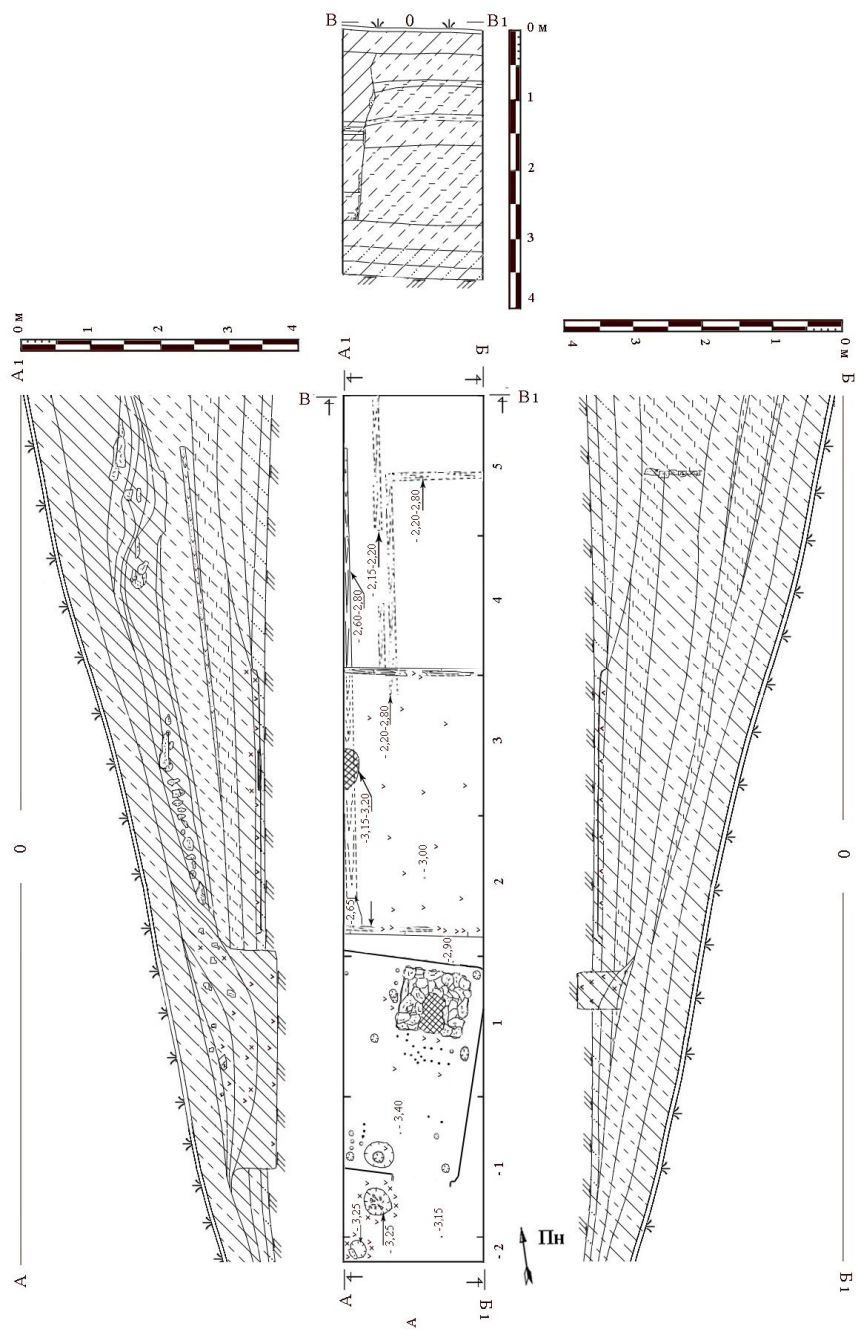

Рис. 5. Розкоп III. Плани і профілі об'єктів.

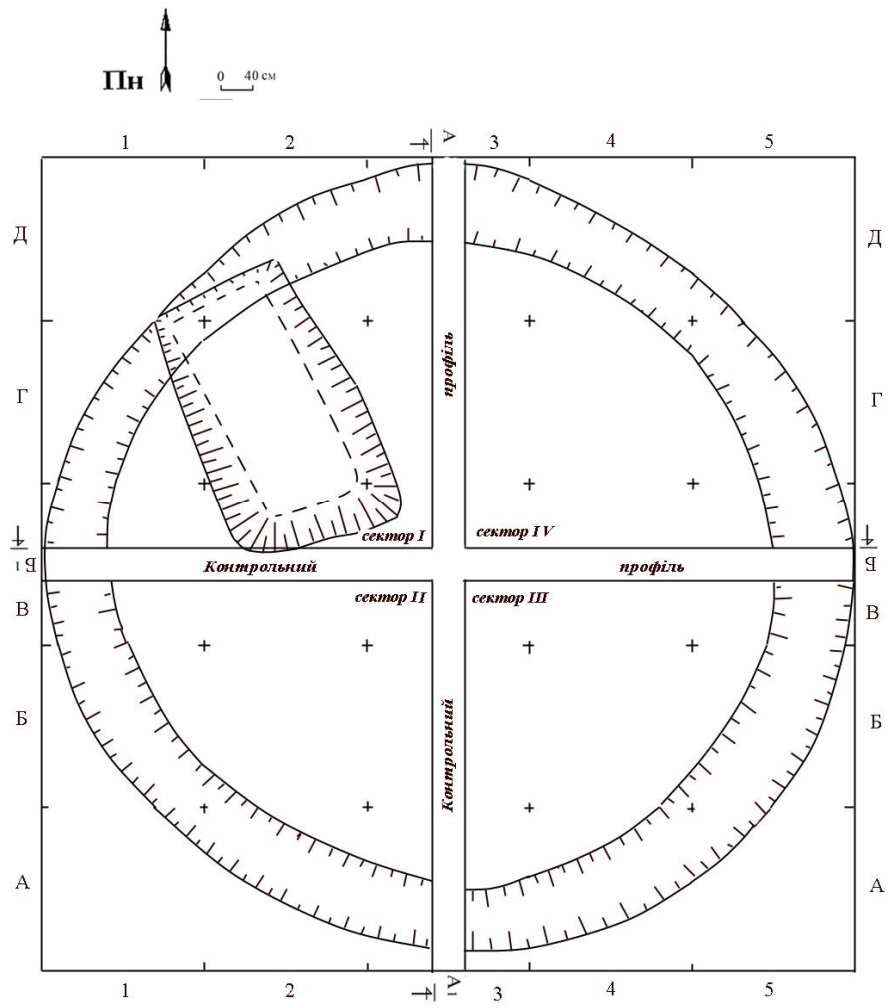

Рис. 6. Розкоп. IV. План курганного насипу.

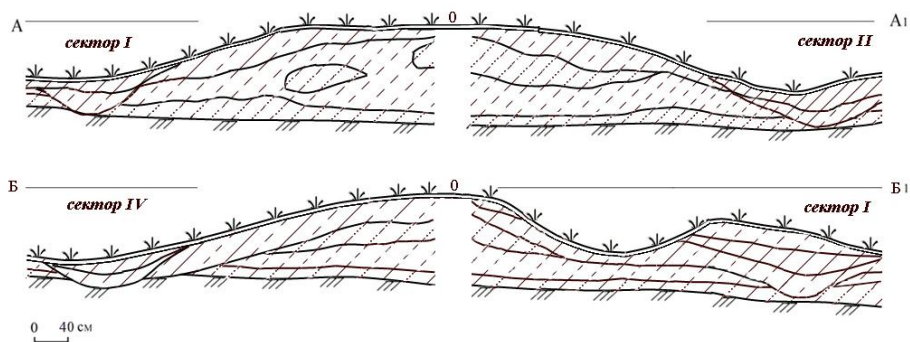

Рис. 7. Розкоп. IV. Контрольні профілі курганного насипу.

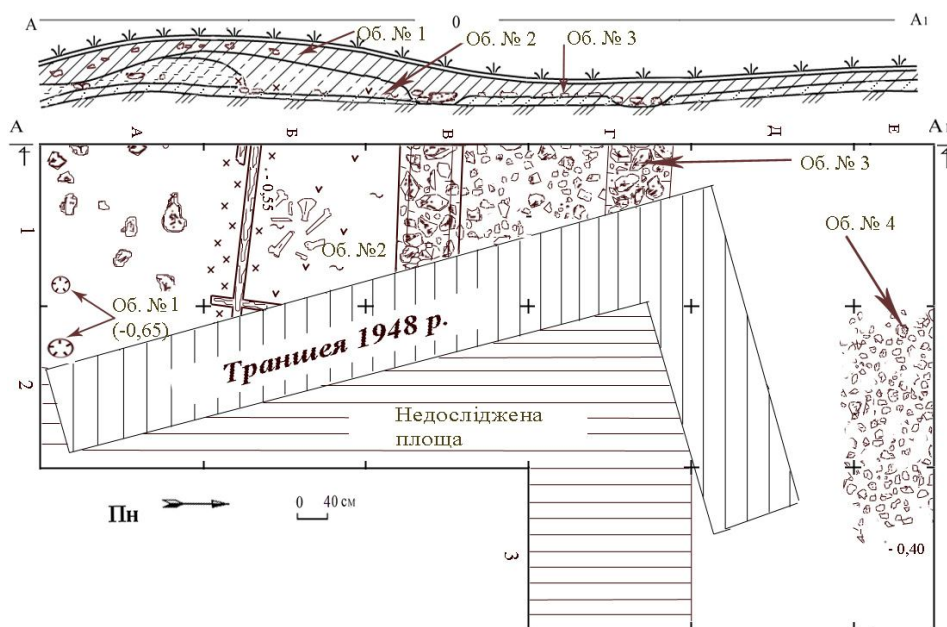

Рис. 8. Розкоп VI. Плани і профілі об'єктів.

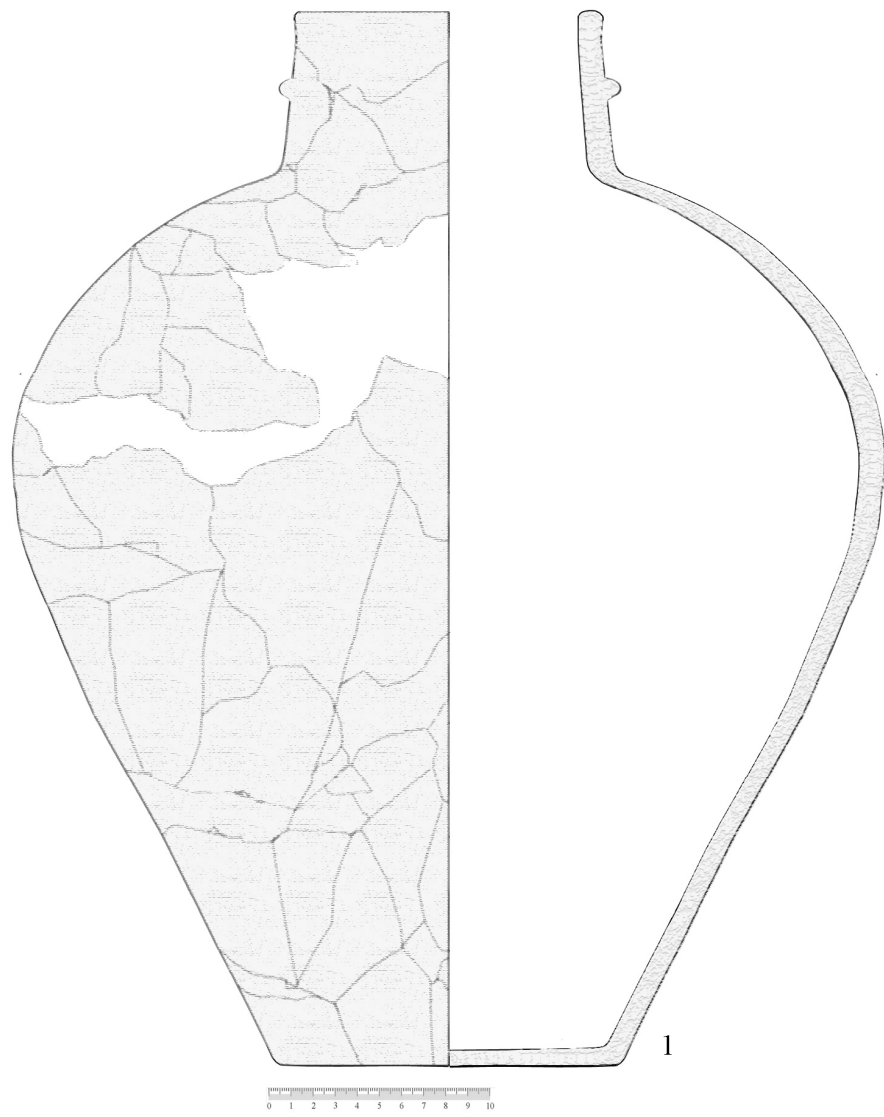

Рис. 9. Розкоп I (викид з розкопу К. Гадачека). Корчага XII–XIII ст.

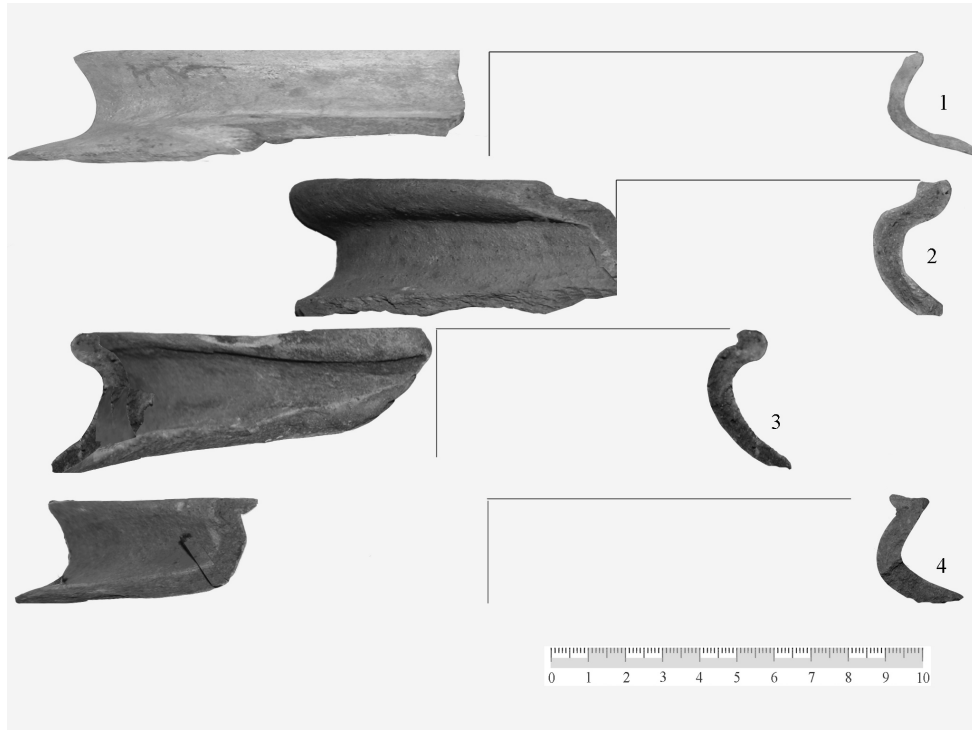

Рис. 10. Розкоп І (викид з розкопу К. Гадачека).
Фрагменти вінець кухонних кружальних горщиків XII–XIII ст.

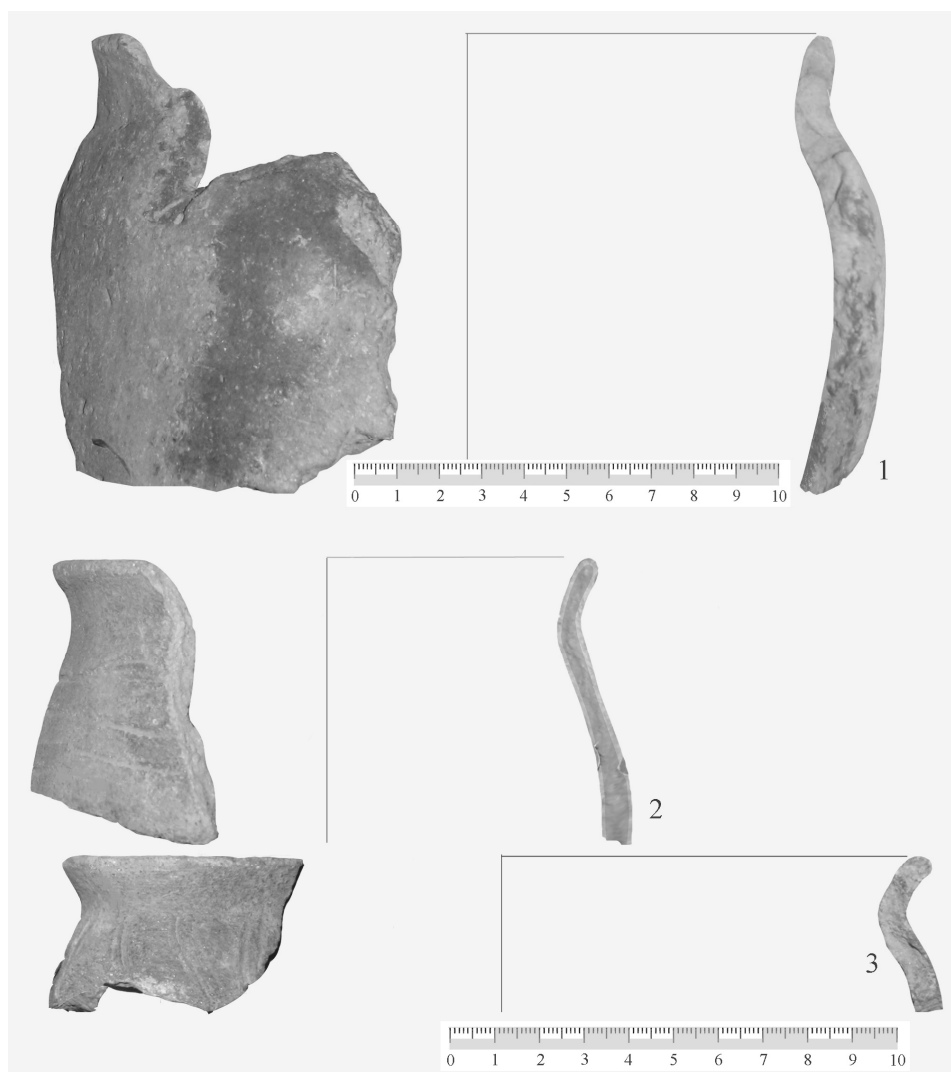

Рис. 11. Фрагменти верхніх частин ліпного та кружальних кухонних горщиків:
1 – Р. І., кв. А1, гл. 0,6–0,7 м; 2 – Р. ІІ., кв. А3, гл. 0,4–0,5 м, заповнення спор. № 4;
3 – Р. ІІ., кв. А3, гл. 0,2–0,4 м, заповнення спор. № 4.

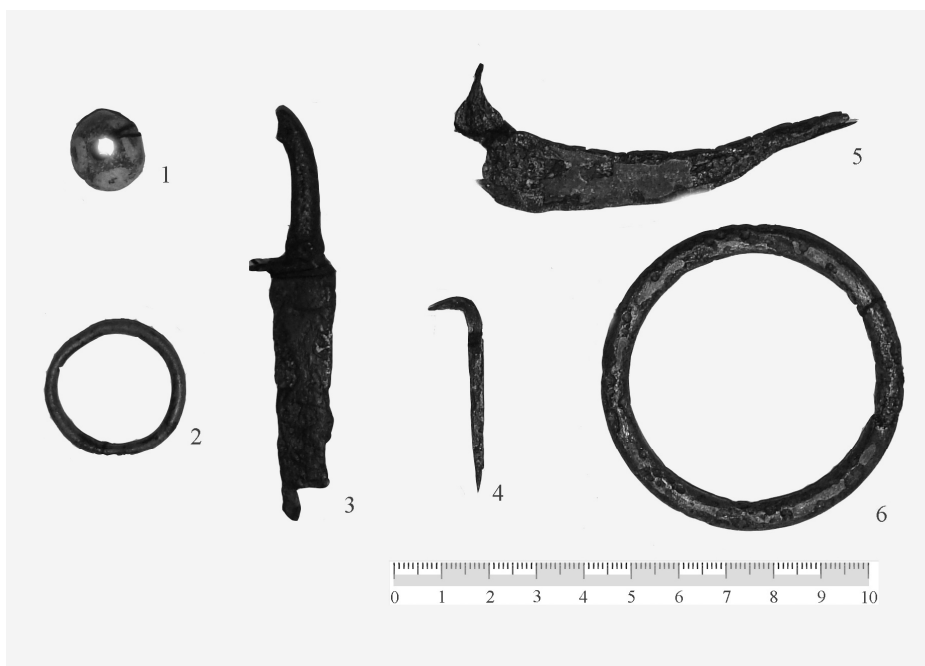

Рис. 12. Знахідки з розкопу II, кв. А3:

1 – намистинка із скляної пасти (глиб. 0,33 м, заповнення спор. № 4); 2 – мідний перстень (глиб. 0,35 м, заповнення спор. № 4); 3 – внутрішня частина циліндричного замка (глиб. 0,33 м, заповнення спор. № 4); 4 – цвях-ухналь (глиб. 0,35 м, заповнення спор. № 4); 5 – фрагмент серпа (глиб. 0,2–0,4 м); 6 – залізне кільце (глиб. 0,2–0,4 м).

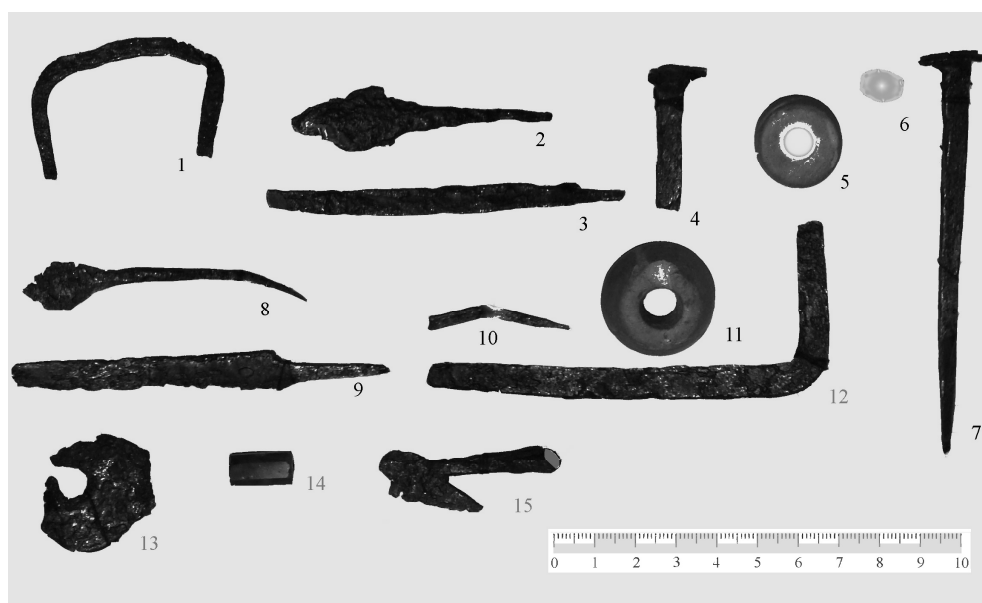

Рис. 13. Знахідки з розкопу II:

кв. А1, заповнення спор. № 1: 1 – залізна дверна скоба (глиб. 0,2–0,3 м); 2 – вістря стріли (глиб. 0,4–0,5 м); 3 – залізний ніж (глиб. 0,4–0,5 м); 4 – цвях (глиб. 0,4–0,5 м); 5 – пряслице з рожевого сланцю (глиб. 0,4–0,5 м); кв. А2: 6 – скляна намистинка (глиб. 0,2 м); 7 – цвях (глиб. 0,4–0,5 м, заповнення спор. № 1); кв. Б1: 8 – вістря стріли (глиб. 0,58 м, заповнення ями № 1); 9 – ніж (глиб. 0,2–0,4 м); 10 – цвях-ухналь (глиб. 0,2–0,4 м); 11 – пряслице з рожевого сланцю (глиб. 0,2–0,4 м); 12 – дверний гак (глиб. 0,2–0,4 м); 13 – уламок залізного предмета (глиб. 0,2–0,4 м); кв. Г1: 14 – сердолікова намистинка (глиб. 0,2 м); 15 – фрагмент втульчастого вістря стріли (глиб. 0,4–0,5 м, заповнення спор. № 2).

Рис. 14. Знахідки з розкопу II:

кв. Е1, глиб. 0,2–0,4 м, заповнення спор. № 2: 1 – залізна дверна клямка; 2 – залізне окуття від відра; 3–5 – залізні ножі; 6 – вістря стріли; кв. Д1: 7–8 – цвяхи (глиб. 0,2–0,4 м, заповнення спор. № 2); 9 – бронзовий хрестик-складень (глиб. 0,2–0,4 м); 10 – ніж (глиб. 0,5 м, заповнення спор. № 2); 11 – вістря стріли (глиб. 0,5 м, заповнення спор. № 2).

Фото 7. Розкоп III. Керамічний посуд з долівки та печі житла № 1 (об'єкт № 4).

Рис. 16. Розкоп І. Завершення повторного дослідження в траншеї К. Гадачека.

Рис. 17. Розкоп II. Залишки споруди № 2.

Рис. 18. Планіграфічна ситуація в розкопі ІІІ на глибині 0,6 м від рівня сучасної поверхні.

Рис. 19. Планіграфічна ситуація в розкопі III на глибині 1,2–2,2 м від рівня сучасної поверхні.

Рис. 20. Об'єкти № 1 і № 2 на глибині 1,2–1,9 м від рівня сучасної поверхні (в процесі дослідження).

Рис. 21. Залишки дерев'яних конструкцій об'єкта № 2.

Рис. 22. Залишки дерев'яних конструкцій об'єкта № 2.

Рис. 23. Стратиграфія об'єкта № 1;
стратиграфія і планіграфія об'єктів № 2 і № 3 в кв. А2 і А3.

Рис. 24. Північна частина котловану заглибленого житла № 1 (об'єкт № 4).

Рис. 25. План дослідженої частини земляного котловану заглибленого житла № 1 (об'єкт № 4).

Рис. 26. Поховання № 1 та № 2 (об'єкти № 5 і № 6).

Рис. 27. Курган I. Розкоп IV перед проведенням рятивних робіт.

Рис. 28. Курган I. Розкоп IV. Абрис об'єкта № 1 в секторі I.

Рис. 29. Залишки курганного рову в секторі ІІІ.

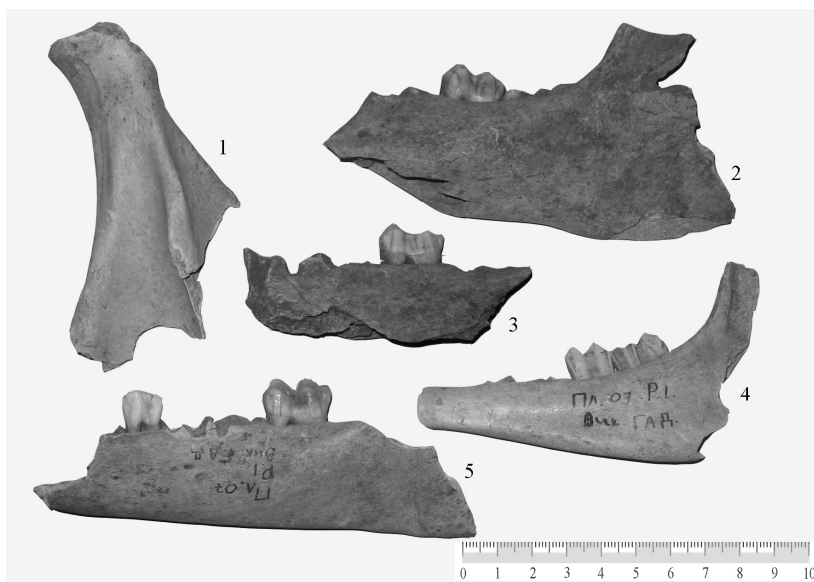

Рис. 30. Розкоп І. Кості дикої свині з “викиду” розкопу К. Гадачека.

**INVESTIGATIONS ON PLISNESKO
ARCHAEOLOGICAL COMPLEX IN 2007****M. Fylypchuk***Ivan Franko L'viv National University**Universytetska St. 1, L'viv, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net*

The article introduces results of archaeological recovery and rescue investigation on the territory of Plisnesko Archaeological Complex in 2007. The remains of 23 archaeological asynchronous objects of different purposes are characterized. Five of them are interpreted as the elements of fortification structures, four are the remains of dwellings, seven are of the house-keeping structures, six objects were presumably functioning as a ritual center. The artifacts from discoveries were analyzed and chronologically systemized according to stratigraphic data.

Key words: Plisnesko, barrow graveyard, "Castle", "High hillfort", "Olena's Park", cremation burials, on-ground dwellings, under-ground dwellings, fortification structures, ritual structures, clay pottery, pot.

**ИССЛЕДОВАНИЯ ПЛИСНЕСКОГО АРХЕОЛОГИЧЕСКОГО КОМПЛЕКСА
В 2007 Г.****М. А. Фылыпчук***Львовский национальный университет имени Ивана Франко**ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, e-mail: archeofilip@ukr.net*

В публикации приведены результаты рекультивационных и спасательных работ 2007 г. на территории Плиснеского археологического комплекса славяно-русского времени. Охарактеризовано остатки 23 асинхронных объектов разного предназначения: остатки пяти оборонительных, четырех жилищных, семи хозяйственно-производственных, шести культовых сооружений и одного неопределенной функции. Проанализировано вещественный материал и вместе с стратиграфическими данными датировано каждый обнаруженный объект.

Ключевые слова: Плиснеско, курганный могильник, "Замчисько", "Високе городиско", "Оленин Парк", грунтовые кремационные погребения, наземные жилища, углубленные жилища, оборонительные сооружения, культовые сооружения, керамическая посуда, сосуд.

Стаття надійшла до редколегії 13. 02. 2009

Прийнята до друку 28. 03. 2009